

Prøveprosjekt knyttet til delegasjon av midlertidig myndighet etter Kulturminneloven § 8, første, andre og fjerde ledd.

Dokumentasjonsstandard

Varighet: 07.05.13 – 31.12.14

1. Innledning.

DAM har fått i oppgave å lage en nasjonal dokumentasjonsstandard som skal brukes av de 17 fylkeskommuner og Oslo kommune v / Byantikvaren som skal delta i prøveprosjektet.

Jfr. brev, retningslinjer og kriterier fra MD og Riksantikvaren vedr. prøveprosjektet (se Riksantikvarens hjemmeside:

http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Veiledning/For_forvaltningen/Arkeologi/Delegasjon_av_myndighet/), skal den foreliggende dokumentasjonsstandard brukes i saker der det i forbindelse med en

arkeologisk registrering er påvist ett eller et begrenset antall automatisk fredete kulturminner av vanlig forekommende type, hvor det ikke kan påregnes ytterligere funn. Det nødvendige arkeologiske arbeidet skal også gjennomføres innenfor rammen av det aksepterte registreringsbudsjettet og den foreliggende dokumentasjonsstandard er laget med dette som hensikt.

MD og RA har definert kulturminner av vanlig forekommende type som blant annet:

- ildsteder
- kokegroper
- fyllskifter/nedgravninger uten klar funksjon og sammenheng
- kullgroper
- dyrkingsspor

Den foreliggende dokumentasjonsstandard er laget gjennom en sammenstilling av de standarder som foreligger på de ulike landsdelsmuseene knyttet til de aktuelle kulturminnekategoriene. DAM har vært opptatt av å gjøre en forenkling slik at det skal være gjennomførbart innenfor rammen av et registreringsbudsjett, men det har samtidig vært viktig å sikre at dokumentasjonen som gjøres skal være dekkende på lik linje med en regulær utgravning.

2. Generelt om dokumentasjon.

Som det framgår av pkt. 9 i retningslinjene forutsettes det et nært samarbeid mellom fylkeskommunen, Oslo kommune v/Byantikvaren og de arkeologiske forvaltningsmuseene. Jf. Forskrift av 9. februar 1979 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven § 3.

Ønsker man å drøfte faglige spørsmål eller har behov for rådgivning i forhold til prøvetaking eller annet så bør man ta kontakt med rette forvaltningsmuseum så fort som mulig.

For øvrig gjelder følgende hovedpunkter knyttet til dokumentasjon:

- Registrert og undersøkt kulturminne skal oppmåles og kartfestes digitalt.
- Innsamling av prøver til magasin gjøres i tråd med landsdelsmuseenes innsamlingspolitikk. Det skal tilstrebes et bevisst og målrettet inntak av et begrenset antall prøver til magasinerings. Når det gjelder prøvetaking gjelder følgende:
 1. Dateringsprøver skal sendes til vedanatomanalyse og resultatene av denne samt dateringsresultat skal innarbeides i rapport. *Vedlegg 7; instruks for prøvetaking¹⁴ C*
 2. I enkelte tilfeller kan det være aktuelt med pollen – makrofossilprøver, for eksempel i de tilfeller man bruker dette til datering. Dette skal faglig begrunnes i hvert tilfelle og brukes der det er hensiktsmessig. Hvis man er usikker så bør man ta kontakt med respektive museum for rådgivning. *Vedlegg 6; instruks for prøvetaking makro og pollen.*
- Askeladden skal ajourføres med opplysninger om det aktuelle kulturminnet samt kartfesting.

Rapport med vedlegg , i digital form, funn, prøver, foto og originaldokumentasjon skal oversendes rette forvaltningsmuseum så snart som mulig og senest 6 måneder etter avsluttet undersøkelse. Med originaldokumentasjon menes:

- Datafiler som inneholder digitale kart og tegninger
- Datafiler med billedsett og fotoliste
- Dateringsrapport
- Andre typer analyserapporter knyttet til undersøkelsen

3. Dokumentasjonsstandard.

MD og RA har eksemplifisert 5 kulturminnetyper som har behov for en standardisering mht. dokumentasjon jfr. punkt 1.

DAM har valgt å behandle ildsteder, kokegroper og fyllskifter/ nedgravninger samlet som en kategori, da en dokumentasjon av disse i store trekk følger samme mal. Deretter følger en egen beskrivelse av dokumentasjon av kullgroper og dyrkingslag. Vi har også valgt å legge ved eksempelskisser til flere av kategoriene / typene.

Når det gjelder enkeltstående fyllskifter/nedgravninger uten klar funksjon så kan de ved avdekking framstå som mulige stolpehull. I slike tilfeller bør registreringen søke å avklare funksjon ved snitting. Bekreftes strukturen som stolpehull, vil funnet i utgangspunktet medføre at saken ikke omfattes av prøveprosjektet.

3.1 Ildsteder, kokegroper og fyllskifter / nedgravninger.

Vi har valgt å behandle disse tre kategoriene samlet da de normalt sett dokumenteres på samme måten. Denne typen kulturminner dukker ofte opp i forbindelse med flateavdekking med maskin. Vedlagte standard skjema skal brukes ved dokumentasjon og snitting av anleggspor / strukturer; *Vedlegg 1. Snittskjema*. Det er viktig at alle punkter i skjemaet fylles ut så korrekt som mulig.

Instruksjon til bruk av standard snittskjema:

Dato og Initialer. Dater og signer skjemaet.

Prosjekt. Skriv inn navnet på prosjektet.

Gård/ Gnr. / bnr. Fyll ut matrikelnavnet på gården, samt gårds- og bruksnummer.

Kommune/Fylke. Fyll ut navn på kommune og fylke.

Sjaktnr. Fyll inn nummer på sjakten. Dette skal også refereres i rapporten.

Anleggsnr. Fyll inn nr. på anlegget /strukturen.

Kokegrop/ildsted/kullgrop/fyllskifte/nedgr./dyrkingsspor. Kryss av det som passer.

Mål. Angi anleggets / strukturens mål i plan og profil. Målene angis i cm.

¹⁴ **C prøve nr.** Skriv inn prøvenummer dersom dette er tatt. Dette skal også refereres i rapporten. Husk også å merke av på tegningen hvor prøven er tatt.

Funn. nr. Hvis det er gjort funn under graving skal funn. nr. føres opp. Funnliste med nummer skal legges ved rapport.

Foto. nr. Tas det foto skal dette føres opp her med nummerhenvisning. Dette skal også gjenfinnes i rapporten. De fleste museene har digitale fotobaser og ved henvendelse til rette museum kan korrekt fotobase nummer påføres.

Beskrivelse / Merknad. Her gis en grundig beskrivelse av anlegget / strukturen, fyllmasse, undergrunn og andre viktige observasjoner. Strukturens form i plan og profil må beskrives. Vær detaljert men samtidig konsis.

Plantegning / profiltegning. Det skal lages en enkel plan og profiltegning av det enkeltstående kulturminnet. Bruk symbolene fra signaturlisten. Når det gjelder målestokk så gjøres det en vurdering ut i fra størrelsen på anlegget / strukturen, men 1: 10 eller 1:20 er det normale. Det kan være behov for å tegne på eget ark hvis rutenettet på skjemaet er for lite. Gjøres dette skal arket følge skjemaet.

Husk å få med N – pil og angi snittretning.

Målestokk i form av linjal må påføres alle tegninger.

3.2 Kullgroper.

Kullgroper er kulturminnetyper som vanligvis finnes i utmark. En kullgrop er definert som en grop beregnet for kullproduksjon. Kullgropens form kan variere, men som oftest er de runde eller kvadratiske. Kullgropene er for en stor del knyttet til jernproduksjon og en kullgrop kan være med på å indikere utbredelsen av jernframstilling også i områder hvor produksjonsplassene ikke er oppdaget. Det finnes også en del kullgroper beliggende nær bebyggelse og innmark. Slike kullgroper blir ofte definert som smiekullgroper.

Hvis man ser på utbredelsen av det som er definert som kullgroper er det store variasjoner i landet. Dette gjelder både størrelse og antall, men også i forhold til beliggenhet. På østlandsområdet er kullgropene relativt store sammenlignet med for eksempel Trøndelag. Fra Gråfjellundersøkelsen på Hedmark var det ikke uvanlig med kullgroper med et ytre mål på 8 – 10 meter og et indre mål på 2 – 3 meter i diameter. I trøndelagsområdene er kullgropene betraktelig mindre både i antall og størrelse. En gjennomsnittlig kullgrop i Trøndelag har et ytre mål på ca. 2 – 3 meter og et indre mål på ca. 1 meter i diameter. Gropene i Trøndelag er også relativt grunne, og sjelden over 0,5 meter dype. Flere av kullgropene både på Østlandet og i Trøndelag har blitt definert som smiekullgroper. Studier viser også at det er store forskjeller i hva slags trevirke som har vært brukt til både konstruksjon av kullgropen og trevirke til brenning. Hva som er årsaken til disse variasjonene er vanskelig å si, men her kan det ligge både tradisjonsforskjeller og ideologiske tanker bak framstillingen av kull. Den lokale vegetasjonen gjennom tidene avgjør også tilgangen på ved til kullmilene / gropene.

Når det er så store forskjeller på kullgropene så betyr dette også at man må bruke forskjellige dokumentasjonsmetoder. Det er 3 metoder som er vanlig forekommende:

1. Prøvestikk i bunnen av gropa for å få ut dateringsmateriale og eventuelt få opplysninger om konstruksjon. Denne metoden gir et minimum av opplysninger og vil ikke egne seg særlig godt i forbindelse med prøveprosjektet. Den er heller ikke særlig egnet på de små kullgropene, **vedlegg 2**.
2. Maskinell snitting hvor man fjerner en kvadrant eller en halvdel av gropa. Snittingen blir foretatt i flere etapper for å få fram detaljer på ulike nivåer. Denne metoden gjennomføres ofte i forbindelse med undersøkelse av store kullgroper med et ytre mål på 5 – 10 meter i diameter. Her får man god kontroll på størrelse, oppbygning og volumberegning samt stratigrafi og grunnlag for prøveuttak, **vedlegg 3**.
3. Manuell snitting eller sjakting. På mindre kullgroper med et ytre mål på 2 – 3 meter i diameter vil det ofte være vanskelig å snitte med maskin. Gjennom en manuell snitting vil man ha større kontroll med hva som dukker opp knyttet til konstruksjonsmessige detaljer og kullhorisonter, **vedlegg 4**.

Ved undersøkelse av kullgrop skal **metode 2 eller 3** velges. Dette er viktig for å sikre informasjon om:

- Størrelse
- Oppbygning / konstruksjon
- Volumberegning
- Datering
- Vedart.

Kullgropen skal dokumenteres på følgende måte.

- Plantegning med inntegnet kullgrop (målestokk 1:50)
- Foto og detaljtegning av kullgrop (målestokk 1:20)
- Maskinell eller manuell snitting av kullgrop (metode 2 eller 3)
- Tegning av snitt (målestokk 1:20)
- Mål av kullgrop: ytre mål, mål topp av voll, indre mål, dybde, bunnplan og milebunn (se kullgropsskisser vedlegg 2 og 3).
- Uttak av prøve til ¹⁴C datering. Hvis gropen har tydelige spor etter flere bruksfaser / brenninger bør man ta ut en prøve fra hver fase. Hvis man finner konstruksjonsmessige detaljer i form av organisk materiale bør det tas ut dateringsprøver og prøver som kan påvise evt. variasjoner i råmaterialet til kullbrenning

3.3 Dyrkingsspor.

Forhistoriske dyrkingsspor er en kulturminnekategori med et betydelig kildepotensial for generering av informasjon om jordbruksbosetningens etablering, tidsdybde og kontinuitet, men også for belysning av ulike aspekter ved jordbrukspraksis, for eksempel dyrkningssystemer og dyrkingsslag. Det finnes flere typer av forhistoriske dyrkingsspor som kan knyttes til jordbruksbosetning blant annet; forhistoriske dyrkingsslag, ardspor, åkerreiner og rydningsrøyser.

Det er primært mindre områder med enkle ustratifiserte dyrkingsslag og små avgrensede områder med ardspor som vil kunne omfattes av prøveprosjektet. Disse må ikke opptre sammen i kontekst eller sammen med andre bosetningsspor. Skulle det dukke opp strukturer som stolpehull eller kokegrop i dyrkingsslaget inneholder de en komplisert stratigrafi og omfattes følgelig ikke av prøveprosjektet. I mange tilfeller vil åkerreiner og rydningsrøyser også være komplekse strukturer, som følgelig heller ikke omfattes av prøveprosjektet. En åkerrein inneholder ofte en kompleks stratigrafi og kan inneha en viss tidsdybde. Når det gjelder rydningsrøyser så kan de også være gravminner, og det er ofte vanskelig å avgjøre dette før man har gjort et fysisk inngrep.

Dyrkingslag.

Forhistoriske dyrkingslag opptrer som kulturlagslignende sedimenter mellom undergrunn og moderne dyrkingslag (dagens innmark)/toppvekstlag (dagens utmark). Denne typen kulturminner er særlig vanlig i kyst- og fjordområdene, der den forhistoriske bosetning har vært lokalisert på smale landbremmer med kupert terreng og der jordbruksaktiviteten har vært kontinuerlig og stedbundet innenfor begrensede arealer. Det er ikke uvanlig at naturlige prosesser så som ras, erosjon og flom i forhistorisk tid har oversedimentert åker- og beitemark i slike områder, og således bidratt til isolering og god bevaring. Mektighet og lagoppløsning er størst i forsenkninger og bakkeknekker, og det er i slike terrengtyper den aller eldste rydning og dyrking på stedet vil kunne fanges opp. Bakkeknekker markerer ofte åkergrenser. En indikasjon på dette er stort innhold av rydningsstein i sedimentene.

Dyrkingslag har potensielt stor kildeverdi og er i mange henseender en kompleks og dokumentasjonskrevende kulturminnekategori. Det er derfor viktig at kriteriene for hva som skal/kan omfattes av delegering formuleres så klart som mulig. Dyrkningskontekstene har både en horisontal og en vertikal dimensjon, og kriteriene må ta hensyn til disse to dimensjonene. *Se vedlegg 5 som er en skjematisk illustrasjon over forhistoriske dyrkingslag og hva som omfattes av prøveprosjektet.*

1) Vertikaldimensjonen

Her kan en skille mellom komplekse og enkle dyrkningskontekster. *Komplekse kontekster* omfatter a) stratifiserte sedimenter i forsenkninger og bakkeknekker (randsonetekster) og b) stratifiserte sedimenter på flater og i hellinger (aktive dyrkingsarealer). Faglig forsvarlig dokumentasjon av denne typen kontekster vil normalt kreve grundig stratigrafisk granskning og tolkning, uttak og analyse av pollen- og makrofossilprøver samt kontrollert uttak av flere prøver til radiologisk datering. *Enkle kontekster* omfatter ustratifiserte enfasete dyrkningssedimenter. Disse opptrer vanligvis i flatt eller svakt hellende terreng. Stratifisering av dyrkingslag kan være vanskelig å erkjenne i en registrerings situasjon. Ut fra erfaring særlig på Vestlandet kan en imidlertid legge til grunn at et enfaset dyrkingslag innenfor et aktivt dyrkingsareal sjelden har større mektighet enn 20 cm (i forsenkninger kan et 20 cm sediment derimot bestå av mange tynne erosjonsfaser). En operativ definisjon av en enkel dyrkningskontekst kan derfor formuleres slik: Forhistoriske dyrkingslag av mindre enn 20 cm tykkelse lokalisert i flatt eller svakt hellende terreng.

2) Horisontaldimensjonen

Et dyrkingslag som ved sjakting viser seg å dekke et større areal har et potensial for avgrensning av åker, beregning av grøde og belysning av driftsformer og dyrkningssystemer. Slike problemstillinger utløser som regel behov for en serie punktundersøkelser som involverer analyse av botaniske prøver og horisontale dateringsprøveserier. I visse tilfeller kan det også være aktuelt med jordbunns morfologiske og kjemiske analyser (dette gjelder også stratifiserte sedimenter). Det er også slik at det innenfor et areal med stor utbredelse av dyrkingslag er en reell mulighet for lokalisering av forsenkninger med stratifiserte sedimenter, selv om slike ikke påvises ved registrering.

Det har vært vanskelig å finne en dokumentasjonsstandard som skal gjelde for hele landet, da det er relativt store forskjeller på størrelse, beliggenhet og hvor mye man har forsket på dyrkingslag. UiB har arbeidet relativt mye med dette over flere år, mens NTNU, Vitenskapsmuseet først de siste årene

har hatt økt fokus på dette. Museene er derfor på forskjellige nivå i selve forskningsprosessen noe som betyr at selv små arealer og undersøkelser kan være viktige brikker for å forstå etablering og framvekst av jordbruk i regionen. Utformingene av dyrkingslag har variasjonsbredde som kan variere mellom ulike landsdeler, landskapstyper og jordbunnstyper. En må følgelig ta hensyn til lokale forhold.

Dyrkingslaget dokumenteres på følgende måte:

- Profilen eller profilene renses og fotograferes.
- Der laget har størst mektighet finrenses et utsnitt på 1 – 2 m.
- Utsnittet fotograferes og tegnes (målestokk 1:10).
- I lag som har mektighet på mindre enn 15 cm tas det ut én prøve til radiologisk datering.
- I lag som har mellom 15 – 20 cm mektighet bør det tas ut to prøver; henholdsvis fra topp og bunn.
- Det tas ut prøver til pollen- eller makrofossilanalyse der det er hensiktsmessig. En slik prøvetaking skal faglig begrunnes i hvert enkelt tilfelle. Makroprøver kan i visse tilfeller sikre et større utvalg av materiale til ¹⁴C datering. Prøvens størrelse (liter) før flottering må oppgis i rapporten.

Ardspor

Ardspor er den andre type dyrkingsspor som i enkelte tilfeller vil kunne omfattes av prøveprosjektet. Det er viktig å understreke også her at det er en forutsetning at ardsporene ikke inngår i en sammenheng med andre kulturspor eller kontekster; som f.eks. dyrkingslag, kokegroper eller andre nedgravninger / strukturer.

Det finnes vesentlig to typer av ardspor: kryssarding og parallellarding. Kryssarding er langt mer vanlig å finne enn parallellarding, hvor parallellarding representerer en yngre fase og er relativt lite dokumentert.

Ardsporene dokumenteres på følgende måte:

- Området med ardspor renses og fotograferes
- Plantegning med ardspor inntegnet (målestokk 1:50)
- Utsnitt av de tydeligste og dypeste ardsporene fotograferes og tegnes (målestokk 1:10)
- Tømming av ardspor markeres på plantegning.
- Det tas ut 2 – 4 prøver til radiologisk datering. Dette er avhengig av hvor mange som blir tømt og snittet (se vedlegg 7 for instruks).

- Det tas ut prøver til pollen- eller makrofossilanalyse der det er hensiktsmessig. En slik prøvetaking skal faglig begrunnes i hvert enkelt tilfelle. Makroprøver kan i visse tilfeller sikre et større utvalg av materiale til ^{14}C datering. Prøvens størrelse (liter) før flottering må oppgis i rapporten (se vedlegg 6 for instruks).

Vedlegg (se egen lenke på hjemmesiden):

Vedlegg 1. Snittskjema / strukturskjema for standard utfylling av anleggspor.

Vedlegg 2. Eksempelskisse av kullgrop ved bruk av prøvestikk (metode 1)

Vedlegg 3. Eksempelskisse av kullgrop ved bruk av maskinell snitting (metode 2)

Vedlegg 4. Eksempelskisse ved bruk av manuell snitting (metode 3)

Vedlegg 5. Skjematisk illustrasjon av forhistoriske dyrkingslag.

Vedlegg 6. Instruks for prøvetaking – naturvitenskapelige prøver – makro og pollen.

Vedlegg 7. Instruks for prøvetaking – ^{14}C .